

סימן יד

רכישת עסק בחו"ל החייב לפעול שבעה ימים בשבוע

שאלה:

האם מותר לרכוש עסק בחו"ל, המחייב הפעלתו שבעה ימים בשבוע, כאשר בשבתות יעבדו במקום גויים?

תשובה:

על פי ההלכה אסור, בד"כ, ליהודי להעסיק בשבת פועל גוי שיעשה עבורו מלאכות האסורות בשבת. יתרה מזו, אף אם הגוי מיוזמתו עושה מלאכה בשבת עבור היהודי – יש ליהודי למחות בעדו.¹ גם נתינת מלאכה לגוי בקבלנות אסורה – אם מדובר במלאכה החייבת להעשות בשבת.²

עם זאת, מצאנו שהתירו בתנאים מסויימים הפעלת עסק בשבת ע"י גוי – כאשר מדובר במקום הפסד גדול.³

בשו"ע (או"ח סימן רמד סעיף ו) נפסק:

יהודי הקונה מכס ומשכיר לו א"י לקבל מכס בשבת, מותר אם הוא בקבולת, דהיינו שאומר לו לכשתגבה מאה דינרים אתן לך כך וכך. הגה: וכן יוכל להשכיר המכס לכל השבתות לאינו יהודי, והא"י יקח הריוח של שבתות לעצמו, ולא חיישינן שיאמרו לצורך ישראל הוא עושה, דבמקום פסידא כי האי גוונא לא חששו (בית יוסף); וישראל הממונה על מטבע של מלך, דינו כדין הממונה על המכס, ואע"פ שמשמיעים קול בשבת בהכאת המטבע (הגהות מיימוני פ"ו וע"ל סי' רנ"ב); ויזהר שלא ישב הישראל אצל הא"י בשבת כשעוסק במלאכתו במטבע, או בקבלת המכס (מרדכי פ"ק דשבת).

שני דברים הותרו בהלכה זו מחמת ההפסד: א. הותרה נתינת מלאכה בקבלנות גם באופן המחייב עבודה בשבת. ב. הותרה מלאכה הנעשית בפרהסיה אף במקום שידוע ששייך ליהודי, ולא חששו למראית עין.⁴

1. שו"ע או"ח סימן רמג, ובמשנה ברורה שם ס"ק ה. והארכנו בענין זה בחיבור "שמירת שבת בכלכלה המודרנית, ספר כת"ר כרך ב תשנ"ט.

2. משנה ברורה סימן שז ס"ק טו.

3. בהגדרת המושג "הפסד גדול" ראה ספר כת"ר שם עמ' 64 – 67, וראה עוד לקמן.

4. בטעם ההיתר נחלקו הפוסקים: יש אומרים שהוא מחמת החשש שמא, אם לא נתיר את השימוש בגוי, יעשה היהודי בעצמו מלאכה דאוריתא, ויש אומרים שהוא כדי "שלא ישתקע

היתרים אלו הינם אף לכתחילה, ומותר ליהודי להיכנס לכתחילה לעסק זה אף שיודע שבשבת יצטרך להעזר בגוי. שני טעמים הביא לכך בעל ערוך השולחן⁵:
ושמא תאמר לא היה לו לקבל המכס כלל דאינו כן שהרי בשעת קבלת העסק מקבל בהיתר וכשתגיע שבת הרי יש לו היזק גדול [ב"י] ועוד דא"כ ינעלו כל העסקים בפנינו וא"א לעמוד בזה.

קבלנות כשהיהודי נשכר מעבודת הגוי בשבת

בשו"ת מהרש"ל (סימן ק) הובאה השאלה הבאה:

שאלה אחד שקנה מהשר בעד סך מה על שנה לבשל לו מלח ואותו הישראל השכיר לו פועלים גוים בקבולת על שנה או על חודש לבשל אותו המלח בדבר הידוע באם יעשה לו כך וכך מלח יתן לו כך וכך והכלים הם של הישראל ילמדינו רבינו אם מותר להניח אותו הגוי לעשות המלאכה בשבת מאחר שהישראל יטול הריוח מאותו המלאכה ואע"פ שבשאר עניינים כגון בעורות לעבדן וכלים לכובס שאם השכיר בקבלנות מותר אין הנדון דומה התם שאם לא יעשה לו המלאכה בשבת ישלים ביום אחר אבל בנדון זה שאם לא עשה מלאכה בשבת הפסיד ישראל ריוח אותו היום נמצא ישראל נהנה ממלאכת שבת או יהא מותר מכח פסידא שמצינו שמותר להשכיר גוי בקבולת לקבל המכס בשבת משום פסידא אעפ"י שיש חשש איסור דאורייתא שבכל קבולת המכס יש כתיבה מכ"ש בנדון זה שאין הישראל קובע מלאכת הגוי בשבת רק על חודש או על שנה וגם בנדון זה היתר המלאכה חוץ לתחום ממקום שדר אותו הישראל אעפ"י שיש לו שם משרתים מ"מ ליכא חשדא כי הם אינם חושדין אותו כי ידוע להם שהגוי עושה המלאכה בקבולת.

בתשובתו כותב המהרש"ל:

ומה שאסרו שאר דברים אפי" בקבולת אסור היינו בניין בית וכל דבר שהוא במחובר מה שאין כן בתלוש דכל קבולת דתלוש שרי דגוי אדעתיה דנפשיה קעביד כ"ש היכא דמוכח כי הכא שהרי ביום א' שהוא אד שלו אינו עושה אותה מלאכה ופוסק הרי נראה דאדעתיה דנפשיה קעביד ומה שרצית לחלק בין היכא שיכול להשלים המלאכה ליום אחר כו' הוא מדברי המרדכי כו' שכתב כה"ג וז"ל: "ואת"ל שיש לחלק כו' בין הנך שאין ישראל קובע מלאכתו לגוי לעשות רק בשבת ובנדון זה שקובע לו ליטול המכס בשבת מ"מ נראה להביא ראייה להתיר מדתניא פרק מי

ממונו בידי אינו יהודי" – ע' משנה ברורה סימן רמד ס"ק לב ובשער הציון שם את לב.

5. ערוך השולחן אורח חיים סימן רמד סעיף טז

שהחשיך לו בדרך (קני"ג) נותן כיסו לנכרי דמשום פסידא שרו ליה רבנן דאי לא שרו ליה אתי לאתויי ארבע אמות ברי"ה הי"נ ל"ש וכ"ש להציל מידם דאי לא שרו ליה יפסיד כל חובו בדיחוי כל שהוא ולפי זה שדמיתי זה למכס א"כ אין לך היתר בנדון זה דמי יימר שחשוב הכא פסידא גמור אלא מניעת ריוח הוא במה שאינו עושה היום אלא כשיש להרויח בו מה שאין כן במכס שמפסיד שכבר נתחייבו לו ועוד שמירת המכס אינו שוכרו למלאכה אלא לקבל המעות ואם היה פקח שאפשר לזכור כל הדברים לא היה צריך לכותבן מה שאין כן בבישול המלח שאינו שוכרו אלא למלאכה גמורה אכן אומר אני שא"צ לטעמא דפסידא דהא כל קבולת שרי אפי" במלאכה ממש אלא דגבי מכס אינו דומה קבולת ממש אלא שיתן לו ממאה זהובים כך וכך וזה אינו קבולת ממש למלאכה ואדרבה מזכיר לו סכום מעות שדומה יותר לאיסור ועוד מאחר שידוע שאינו משכיר לו אלא לשבת שהרי כל ימי השבוע הוא בעצמו מקבל המכס א"כ מוכח דאדעתא דישראל קעביד מה שאין כן בבישול המלח וגם אין לדמות לתנור של ישראל משום דנקראת על שמו מה שאין כן באותן כלים ומ"ה שריא פי בתוך התחום העיר של בעל הכלים...

המהרש"ל כותב, איפא, שאין מקום להתיר בנידון זה מטעם "פסידא" משום שכאן המדובר במניעת רווח ולא בהפסד.⁶ עם זאת, גם בלא טעם דפסידא יש להתיר משום שהגוי אינו מחוייב לעשות את המלאכה בשבת ונמצא שכאשר עובד בשבת עושה זאת "אדעתא דנפשיה", והדבר מותר אף שגם היהודי נהנה מכך. כמו"כ אין כאן חשש מראית עין משום שאין "שם ישראל" על הכלים. פסקו של המהרש"ל הובאו להלכה במגן אברהם⁷ בהתאם לכך פסק השולחן ערוך הרב:⁸

ישראל ששכר המלח מהשר לשנה שכמה מלח שיעשה בתוך השנה הוא שלו והוא שוכר לו פועלים נכרים לשנה או לחדש וקצץ להם שכרם לפי רבוי מלאכתם דהיינו מכל כך וכך מלח שיבשלו נותן להם כך וכך אע"פ שמבשלים בכלים של הישראל מותר להניחם שיעשו בשבת שאין אדם מצווה על שביתת כליו כמ"ש בס"י רמ"ו והנכרים הם כקבלנים שעושים לטובת עצמן כדי להרבות בשכרן שהרי אין שכרם משתלם לפי הימים או חדשים אלא לפי סכום המלאכה שגומרין וכך משלם להם נמצא שהם מתכוונים בעשייתם בשבת לטובת עצמן.

6. ואולם באגרות משה או"ח חלק ד סימן נג כתב אחרת – ראה לקמן.

7. מגן אברהם סימן רמד ס"ק יז

8. שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן רמד סעיף כ

ו)אף שאם לא היו עושים בשבת היה מגיע הפסד⁹ לישראל שהרי הישראל שכר המלח שיבשל בתוך שנתו והימים שהחסיר ולא בישל מהם אין להם תשלומים שלא ינכה לו השר כלום משכרו וגם לא יניחנו לבשל כנגדם בשנה האחרת ובשביל כך כשהישראל שוכר פועלים לחדש או לשנה הוא מקפיד עליהם מאד שלא יבטלו אפילו יום אחד והם מוכרחים לעשות גם בשבת מחמת קפידתו מכל מקום בשביל כך אין צריך למחות בידם שלא יעשו בשבת אלא די שיאמר להם שאינם מוכרחים לעשות בשבת בשבילו ואם ירצו שלא לעשות בשבת הרשות בידם ואם אעפ"כ הם עושים מאליהם כדי להרבות בשכרם אין צריך לומר להם כלום אעפ"פ שמגיע לישראל הנאה גדולה מזה אין בכך כלום כיון שהנכרים מתכוונים לטובת עצמן).

ואין לאסור מפני מראית העין לפי שהרואה אינו יודע שבישול זה הוא של ישראל שהכלים שמבשלים בהם וכן העצים שמבעירים בהם אין שם הישראל נקרא עליהם דהיינו שאין מפורסם לרבים שהן של ישראל.

מכאן, שאף כאשר היהודי מעונין מאד שהגוי יעבוד גם בשבת, שהרי כל יום עבודה נוסף של הגוי מגדיל את רווחיו, מותר לו לתת את המלאכה לגוי בקבלנות.

אכן, על פי השולחן ערוך הרב צריך היהודי לומר לגוי שמבחינתו אינו חייב לעבוד בשבת. באופן כזה אנו מניחים שכוונתו של הגוי בעבודתו היא לטובת עצמו – משום שמקבל אחוז מסויים מהרווחים.¹⁰

מניעת רווח בעסקים גדולים

בשו"ת אגרות משה¹¹ מבאר ר' משה פינשטיין את הדברים באופן שונה. לדעתו, היתרו של המהרש"ל, בנוי על כך שהמדובר במקום הפסד – כדוגמת ההיתר במכס. אמנם בפועל יש כאן רק מניעת רווח, אך היות שמדובר בעסקים גדולים, מניעת רווח כמוה כהפסד:¹²

9. הכוונה להפסד רווחים כמתבאר מהמשך הדברים ולא להפסד הקרן.
10. וראה גם שו"ת פנים מאירות חלק א סימן לח ומה שכתב על דבריו בשו"ע הרב בקונטרס אחרון שם הערה ט.
11. אגרות משה או"ח חלק ד סימן נג.
12. וצ"ע בדבריו שהרי המעיין בתשובת המהרש"ל יראה שהבחין בין הפסד לבין מניעת רווח – כפי שהבאנו לעיל. עפ"י האגרות משה היתרו של המהרש"ל יהיה בעסקים גדולים בלבד. וראה גם שו"ת הר צבי יו"ד סימן קיג שם כתב הרב פראנק בנוגע לאיסור יין נסך: "אעפ"י שזה כמו מניעת הרווח, מ"מ בזמנינו קשה מאד למצוא מקור לפרנסה ויש לדון דהוי כהפסד מרובה".

דהנה איתא בש"ע (או"ח סימן רמ"ד סעי' ו') בעסקים גדולים ביהודי שקנה מכס שיכול לשכור לו עכו"ם לקבל מכס בשבת בקבולת דהיינו שאומר לו לכשתגבה ק' דינרים אתן לך כך וכך, וכן כתב הרמ"א בישראל הממונה על מטבע של מלך, ובמג"א ס"ק י"ז כתב כן ביהודי ששכר המלח שהיו כולן בזמנם עסקים גדולים שהתירו אף ליכנס לכתחלה לעסקים כאלו, והיתר זה אף שהוא מטעם דאדעתא דנפשיה קעביד העכו"ם, אינו היתר ממש דהא קבלנות שמותר הוא באופן שלהישראל לא איכפת לו מתי יעשה העכו"ם המלאכה שיש לו המציאות לעשותה גם ביום חול, ואף כשלא יספיק לו היום יכול לעשות בלילות, שנמצא שמה שעושה בשבת אינו נוגע זה להישראל, דרק העכו"ם לצורך עצמו מחמת שצריך לעשות מלאכות אחרות ובלילות רוצה לישן עושה זה בשבת, אבל כשהמלאכה מוכרח להעשות בשבת כהא דמכס דמאלו שבאין גם בשבת צריך ליקח מכס ואין בידו לעשות שיבואו בימות החול, וכן עשיית המטבע של מלך מוכרח להעשות בשעות שקבע המלך, וכן איירי בהא דמלח שהיה מוכרח להוציא כל מה שאפשר בהשבוע שלכן היה מוכרח לעשות גם בשבת אין בהו היתר ממש דקבולת, אבל מכיון דהחשיבו רבנן עסקים גדולים כהפסד ולא כמניעת ריוח משום שאיכא בהילות לעסקים כאלו התירו, ולהמג"א שם התירו אף באופן שאין לחוש שהישראל עצמו יעבור מצד בהילותו על איסור יותר גדול וכן משמע שמתיר גם במ"ב ס"ק ל"א,

לדעת האגרות משה, במצב זה, המוגדר כהפסד, אין צורך שהיהודי יאמר לגוי שהוא רשאי שלא לעבוד בשבת, וגם כאשר הגוי יודע שהוא חייב לעבוד בשבת מותר ליהודי לתת לו את העבודה בקבלנות.¹³

בהסתמך על כך מתיר ר' משה פינשטיין להשתמש בגוי אשר יעבוד בקבלנות בבנק ביו"ט שני, על מנת למנוע הפסדים העלולים להיגרם מסגירת הבנק באותו יום. חשש ההפסדים נובע מכך שכתוצאה מסגירת הבנק ביו"ט שני עלול להווצר מצב בו יהיה חייב לכבד צ'קים גם כאשר אין להם כיסוי:

שלפי חוק מדינת ענגלאנד (אנגליה) דהטשעק (דהשיק) שנכתב על איזה באנק שישלמו לאיזה אדם איזה סך ממון, והובא לבאנק אחר למשל ביום ב' ונשלח מבאנק ההוא לבאנק זה שצריך לשלם, אם לא הודיעו מבאנק זה עד חצי היום דיום ג' שאין להאדם שכתב הטשעק אצלם

13. גם השולחן ערוך הרב שהובא לעיל סובר שמדינתא אין צורך שהיהודי יאמר לגוי שאינו חייב לעבוד בשבת – שהרי המהרש"ל בתשובתו לא הזכיר זאת. ומה שהצריך זאת בשולחן ערוך הרב היה רק בכדי לחשוש לדברי הפנים מאירות כפי שמתבאר שם בקונטרס אחרון – עיי"ש.

שום ממון, רשאיין לשלם הסך שכתוב בהטשעק למי שהביאו לשם, שא"כ יש חשש גדול דאינשי דלא מעלי יכתבו טשעקס (שקים) על סך גדול ויובאו לאיזה באנק ושישלחו מבאנק ההוא לבאנק זה ולא יוכלו להודיע ביום ג' שאין לבעל הטשעקס אצלם כלום מחמת שהוא יום ב' דיו"ט ולא יהיו בהבאנק, ויהיה הפסד גדול דהרי באנק ההוא ישלם כיון שלא היה לו ידיעה שלא ישלמו ויהיה באנק זה מוכרח לשלם להם אף שאין בידם שום ממון של כותב הטשעקס, ויש לחוש לזה טובא באשר שהשכירים העובדים בהבאנק הם נכרים ויודעים שבעלי הבאנק שומרים שבת ויו"ט ולא יודיעו כלום יכתבו טשעקס על הבאנק בעצמן או יודיעו זה לנכרים אחרים והם יכתבו טשעקס על סך גדול אף לאלפי אלפים פונטים...

האגרות משה התיר להעסיק ביו"ט שני את אחד מפקידי הבנק, באופן שאותו פקיד יקבל בנוסף על שכרו הקבוע, סכום כסף מסויים על כל צ"ק שיטפל בו כך שאת הטיפול בצ"קים יעשה הגוי "אדעתא דנפשיה":

שיאמר לשכירו הנכרי שיהיה בהבאנק ביו"ט שיש חשש להפסדים כאלו ויתן לו על כל טשעק שיצטרך לכתוב ולהודיע בטעלעפאן כפי דרך העבודה בזה כך וכך, ויתן לו זה לבד שכירותו שיש לו בלא זה שהרי אם ינכה לו זה משכירותו אין להעכו"ם מזה כלום ואין זה אדעתא דנפשיה.

ר' משה פינשטיין מציין כי השימוש בהיתר זה לא רק במקרה של הפסד אלא גם במקרה של מניעת רווח תלוי במידת חששו של בעל העסק מאובדן הכנסותיו כתוצאה מאי הפעילות בשבת. רק בעל עסק שקשה לו מאוד לעמוד באובדן ההכנסות יהיה רשאי להפעיל את הגוי בקבלנות באופן האמור. על כן, בנידון שבשאלה, לא התיר ר' משה פינשטיין להפעיל באופן כזה את הבנק בכל שבת ויו"ט משום שהוכח שהבעלים לא חששו למניעת הרווח כתוצאה מן הסגירה בימים אלו:

והנה אף ביו"ט ראשון ואף בשבת אם היה הפסד נמי היה מותר בקבולת כזה, אבל כיון שכבר נכנס מע"כ לעסק זה באופן שיהיה הבאנק סגור בשבתות ויו"ט ולא חש למניעת הריוח דהיה משבתות ויו"ט ולא היה לו שום ענין בהילות בשביל זה שהיה חשש לשמא יעשה הוא או אחד מן השותפין מלאכה בעצמו לכן אין להתיר אלא משום הפסד כהא דחל יו"ט ביום ב' וביום ג' או ביום ג' וביום ד' וכדומה שיש חשש הפסד ממון ואם יזדמן שיהיה חשש הפסד כזה גם ביו"ט ראשון וגם בשבת נמי יהיה מותר, אבל בשביל מניעת ריוח אסור בעסקים אלו למע"כ.

סיכום

מותר ליהודי להכנס לכתחילה לעסק גדול ומהותי בחו"ל, אף אם יודע מראש שיתכן ויאולץ להשתמש בגוי לשם הפעלת העסק בשבת.

במקום בו יגרם הפסד גדול אם העסק לא יפעל בשבת – מותר להפעילו באמצעות גוי שיעבוד בקבלנות ויקבל אחוז מסויים מרווחי השבת. הפסד לענין זה משמעותו הפסד מן הקרן ולא הפסד רווחים.

בעסק שהפעלתו בשבת דורשת עובדים רבים, שחלקם הינם עובדי שירותים התורמים באופן עקיף בלבד לרווחי המקום (כגון עובדי ניקיון), כך שלא ניתן לתת לכל אחד מהם אחוז מסוים מהריוח שהפיק הוא בעבודתו, ניתן לנהוג באופן הבא: בעל השליטה היהודי ימנה מנהל או ראש צוות וכד', גוי, אשר יקבל אחוז מסויים מהריוח שתפיק המחלקה שבניהולו. המנהל הגוי יהיה רשאי להעסיק עובדים גוים במחלקתו גם בלא שיקבלו חלק ברווחים.

בעל השליטה היהודי יהיה רשאי לקבוע מסגרת תקציבית שממנה יממן הגוי את העסקת העובדים בשבת, אך הוא איננו רשאי לקבוע מהי כמות העובדים שיועסקו בשבת ובמה יועסקו.

מסתבר שהחזקת מניות בחברה כמוה, לענין זה, כקבלת חלק ברווחים. המדובר הוא בהחזקת מניות בהיקף שיוצר אצל המחזיק אינטרס לעבוד בשבת על מנת להגדיל את רווחי החברה.

בעסקים גדולים, במצב בו קשה מאוד לבעל העסק להפסיד את רווחי השבת, מותר להפעיל את העסק ע"י גוי שיעבוד בקבלנות, כדלעיל, אף שאין מדובר בהפסד מן הקרן. בענין זה ראוי להתייעץ עם מורה הוראה בכל מקרה ומקרה.

כאשר אין מדובר בהפסד מרובה, וכן אין מדובר בעסקים גדולים בהם קשה מאוד להפסיד את רווחי השבת, אסור לומר לגוי לעבוד בשבת – גם כאשר עבודתו היא בקבלנות.

עם זאת, מותר לאפשר לגוי לעבוד בשבת בקבלנות, וכן מותר לאפשר לו לעבוד כשכיר ולהשלים בשבת את מכסת שעות עבודה שחסרו לו במהלך השבוע – ובלבד שהיהודי יאמר לו שמבחינתו אינו חייב לעבוד בשבת.

היתר זה לא קיים במלאכה ש"שם ישראל" קרוי עליה, (לדוגמא: חברת אל – על) אם היא נעשית במקום בו נמצאים יהודים.

כל האמור כאן הוא רק בחו"ל, במקום בו אין חשש שהפעלת העסק בשבת תגרום לחילול שבת של יהודים.